

BAZILICA CU „MARTYRICON”, DIN EPOCĂ ROMANITĂȚII TÎRZII, DESCOPERITĂ LA NICULIȚEL (JUD. TULCEA)

VICTOR H. BAUMAN

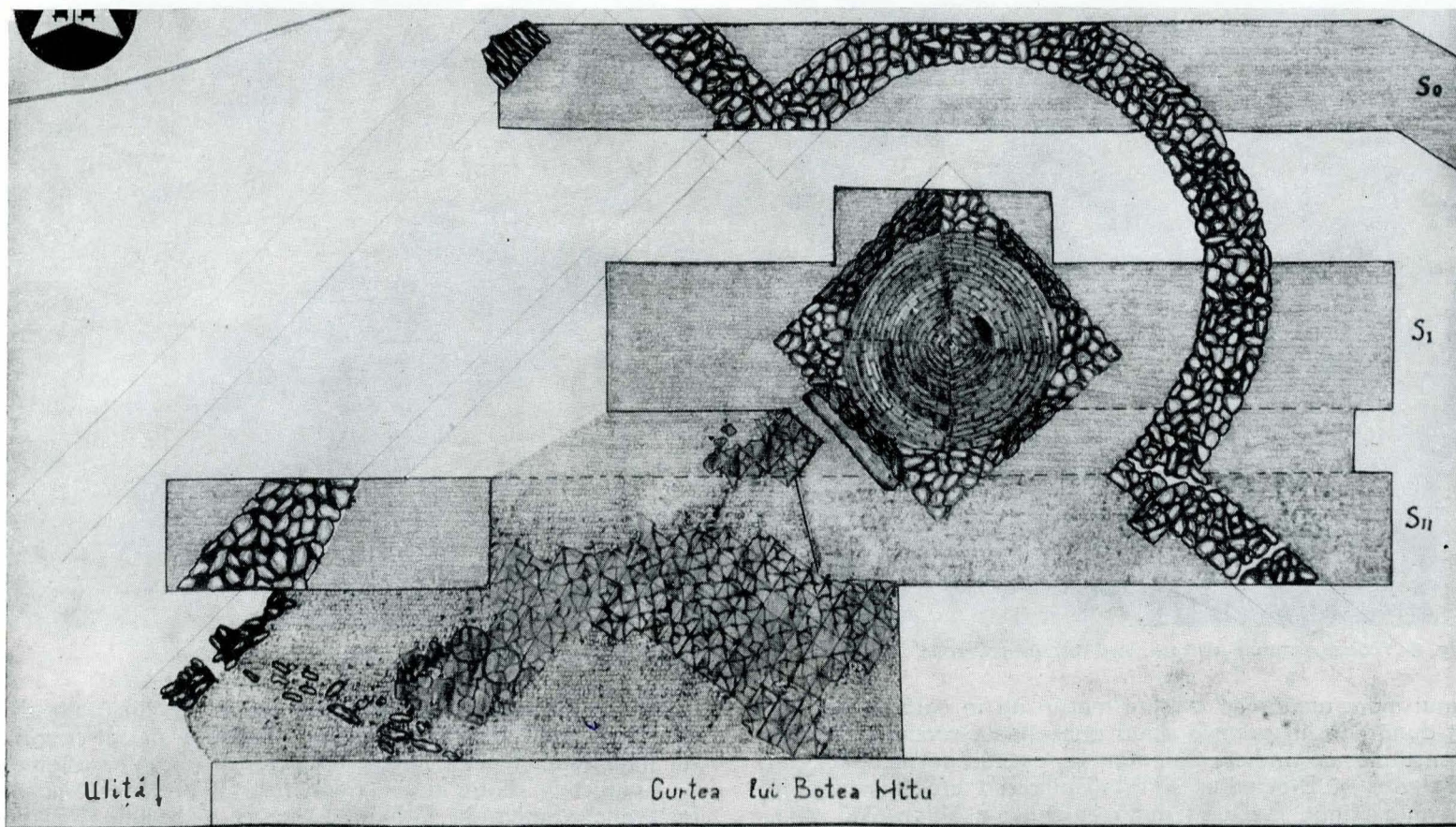

Fig. 1. Planul orizontal al bazilicii paleocreștine de la Niculițel (după săpăturile din 1971).

Potrivit datelor de care dispunem în prezent, momentul pătrunderii creștinismului la gurile Dunării nu poate fi stabilit cu certitudine. Insuficiența cercetărilor pe teren ca și lipsa de claritate a izvoarelor istoriografice și a textelor hagiografice¹, nu permit a se stabili nici un fel de coordonate istorice între procesul de răspândire a creștinismului în rindul populațiilor din Imperiu și prezența unor comunități creștine la marginea nord-estică a acestuia, în cursul secolelor II–III e.n.².

Existența unui episcop de Tomis – Evangelicus³, la sfârșitul secolului III e.n., dacă ar trebui să dăm crezare povestirii despre martiriul, la Halmyris, a lui Epiktet și Astion, ne pune deja în fața unui stadiu avansat, când noua religie își crease suficienți prozeiți, pentru care organizarea bisericii pe teritoriul Scythiei devenise o necesitate. Evident, putem considera că noua credință și-a făcut loc în Dobrogea o dată cu răspândirea cultelor orientale. Dar, tocmai din această cauză credem, ea a fost handicapată și nu s-a putut manifesta la nivel de grup decît atunci cînd situația politică și social-economică a Scythiei, agravată de invaziile barbare și de inconsistența apărării a limes-ului, i-a permis să cîștige teren. Și, chiar în aceste condiții, intransigența și exclusivismul religiei creștine, nu o făceau accesibilă decît unor grupuri restrînse de populații etero-

gene din lumea orașelor pontice și a marilor cetăți dunărene.

Lumea creștină a acelor vremuri se caracteriza printr-o permanentă circulație a apostolilor, misionarilor, profeților și catehiștilor care roiau în toate direcțiile, pentru a purta Evanghelia unde aceasta nu pătrunsese, sau pentru a încuraja, instrui și apăra comunitățile născute și puțin sigure⁴. Singeroasa persecuție a creștinilor din anii 303–304 e.n., a lovit în primul rînd în aceștia, dar a creat totodată un curent potrivit autorităților, favorizînd o largă răspîndire a creștinismului în mediul urban. Din acest punct de vedere, organizarea unui episcopat la Tomis poate fi socotită o realitate, pe care tradiția istorică avea s-o consemne, un secol și jumătate mai tîrziu, la adevărata ei valoare⁵.

De aceea, chiar și atunci cînd în textele hagiografice nu întîlnim nimic „care să inspire încredere”⁶, plasarea

⁴ L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*, Paris, 1889, p. 14.

⁵ Referindu-se la întîlnirea dintre împăratul Valens și episcopul Bretonion (Vetranion) de Tomis, din anii 368–369, istoricul Sozomenos (*Hist. eccl.*, VI, 21, în J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, series Latina*, Paris, t. 67, col. 1344–1345; sau în *Griechische christliche Schriftsteller*, ed. J. Bidez – G. C. Hansen, Berlin, 1960, p. 263; cf. și R. Netzhammer, *Die christl. Märtyrer am Ister*, Buc. 1938, pp. 27–29, J. Zeiller, *op. cit.*, p. 172, 307–308, 418 și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, p. 398 și 457) menționează vechiul obicei din Scythia Minor „ca unul singur să fie episcop al bisericilor întregului neam”, cu referire la episcopul de Tomis. Această indicație poate fi luată ca argument în favoarea ipotezei după care Tomișul a jucat rolul de organizator al bisericii din Scythia, autoritatea șefului ecleziastic din Tomis întinzîndu-se asupra întregului teritoriu, chiar în condițiile existenței și altor episcopate în cursul sec. IV–VI e.n.

⁶ R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 14 și urm.

¹ În acest sens vezi Carol Auner, *Martirii Dobrogeni*, în „Revista Catolică”, Buc. 1912, p. 49 și pp. 288–289; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes*, Paris, 1918, p. 119 și urm. Mai recent, R. Constantinescu, *Les martyrs de Durostorum*, în „RESEE”, t. V, 1967, nr. 1–2.

² A se vedea tratarea competentă a problemei la D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, Buc. 1958, p. 242 și urm.

³ H. Delehaye, *Les martyrs Epichtète et Astion*, în „Académie Roumaine: Bulletin de la Section historique”, t. XIV, 1928, pp. 1–5.

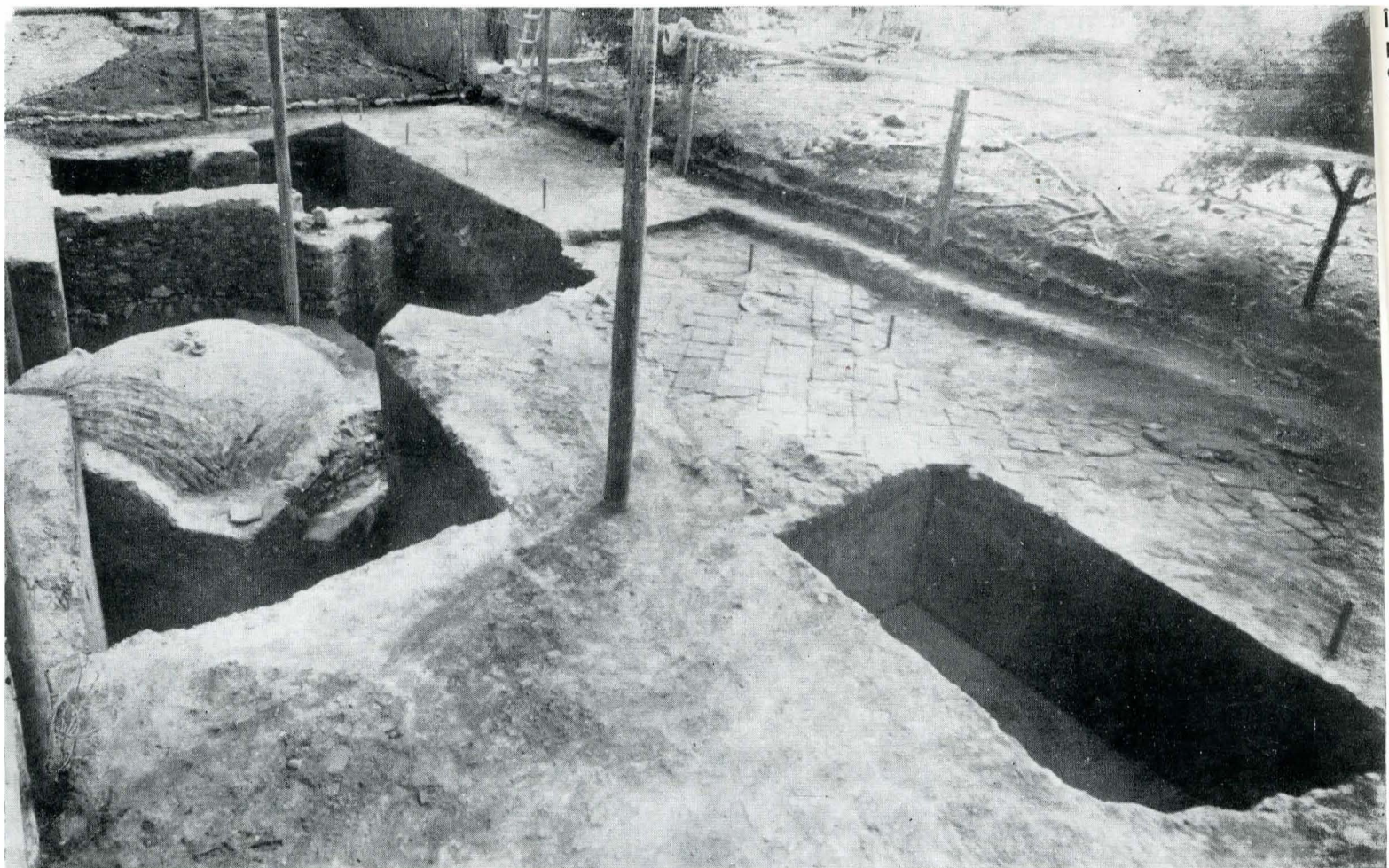

Fig. 2. Vedere generală dinspre nord-vest asupra zonei investigate a bazilicii, cu poziția absidei, criptei și a pardoselii de cărămidă.

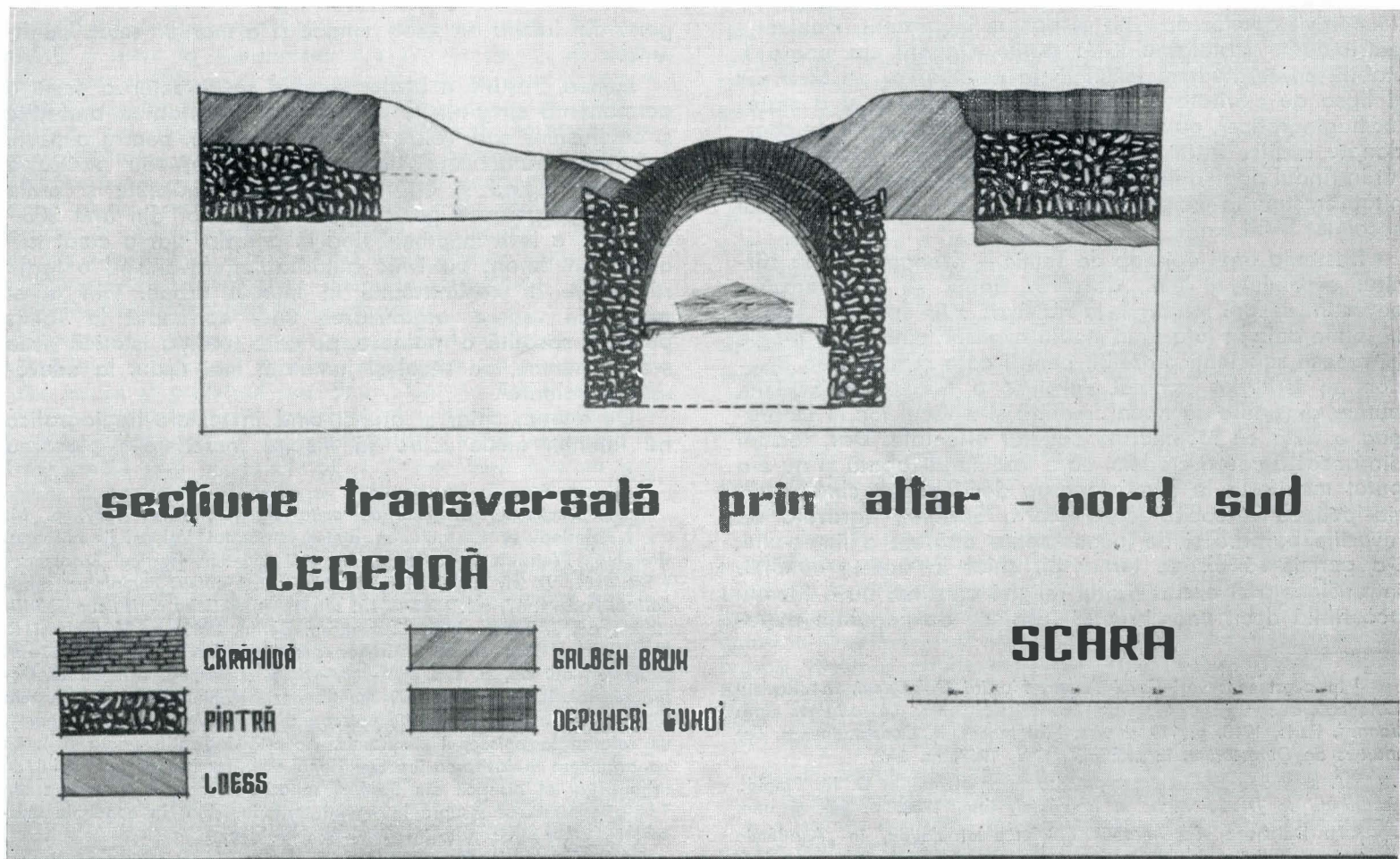
unui mare număr de creștini martirizați în cetățile pontice și dunărene, în primele două decenii ale veacului IV e.n., constituie un indiciu referitor la eșecul persecuțiilor lui Galerius și Diocletian și la răspîndirea creștinismului în Scythia Minor, mai ales după edictul din Milan (313 e.n.).

Sinodul ecumenic de la Niceea (325 e.n.) a marcat tri-

umful creștinismului în întreg Imperiul. O jumătate de secol mai târziu, bisericile creștine, răspîndite pe tot cuprinsul Imperiului, luaseră locul templelor și altarelor păgine.

Conflictele dintre arieni, monofiziți și ortodocși, manifestate cu putere în Orient, au atins și Scythia Minor⁷, fără însă a aduce vreun prejudiciu creștinismului victorios.

Fig. 3. Secțiune transversală prin altar (nord-sud).

În ultimă instanță, ele au generat o doctrină nouă, corespunzătoare unor relații noi. Un singur moment se părea că biserica creștină se clatină, că balanța înclină spre antichitatea păgână, dar atitudinea ponderată a împăratului Iulian Apostatul⁸, ca și scurta sa domnie, nu a constituit un obstacol greu de trecut pentru o instituție perfect organizată la mijlocul secolului IV e.n., cu ramificații în toate sferle societății romane.

În urma marelui triumf al Imperiului la Dunărea de Jos, în condițiile păcii și prosperității din perioada cuprinsă între domnia lui Constantin cel Mare și Valens, Scythia Minor, bastion principal în sistemul defensiv Diocletian-Constantin, avea să cunoască o răspindire a creștinismului în cele mai îndepărtate colțuri ale sale, ca fenomen suprastructural al romanității târzii. Și nu numai atât; din teritoriul cuprins între Dunăre și Mare, începând cu a doua jumătate a secolului IV e.n., se vor îndrepta spre ținuturile din stînga Dunării, locuite de barbari germanici și de daco-romani receptivi la tot ce venea din Imperiu, un mare număr de misionari. Căci pacea religioasă nu a însemnat stingerea fanatismului creștin, iar modei martirajelor i-a luat locul cea a misionariatului completat de ascetism.

Dincolo de granițele Imperiului, creștinarea însemna de fapt o extindere a supremației acestuia pe cale religioasă și împărații nu numai că au sprijinit noul fenomen, dar au și intervenit pe cale politică, atunci cînd intențiile lor, sesizate, au trezit reacția partenerilor barbari⁹.

⁷ Bretanion (Vetranion), exilat de Valens pentru ortodoxism, este primul episcop de Tomis atestat sigur de izvoarele istorice (cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 457); Audius este exilat de asemenea, în Scythia Minor, de Constanțiu II, pentru concepția sa religioasă, socotită eretică de împăratul arian (cf. V. Părvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 156).

⁸ H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în „Analecta Bollandiana” t. XXXI, 1912, pp. 260-265; L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise* t. II, Paris, 1911, pp. 325-330; R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 12; I. Barnea, *op. cit.*, p. 392.

⁹ Convertirea la noua religie a unui număr apreciabil de barbari din estul cîmpiei muntene, a provocat persecuțiile din anul 348, cu care ocazie împăratul Constanțiu al II-lea a primit în imperiu pe credincioșii lui Wulfila, amintiți mai târziu sub numele de *Gothi minores*, așezați în Bulgaria dunăreană de astăzi, în jurul cetății Nicopolis ad Istrum, ținut bogat în păduri și pășuni, adaptindu-se perfect vieții de munte. (Cf. Philostorgius, *Hist. Ecclesiastica*, trad. G. Popa-

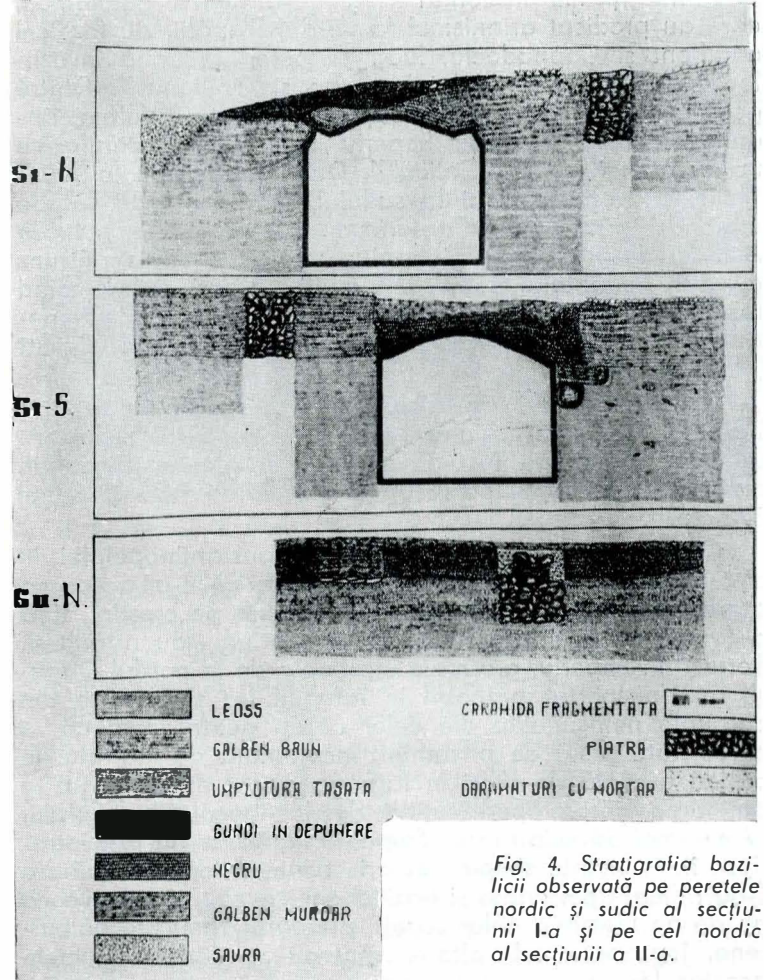
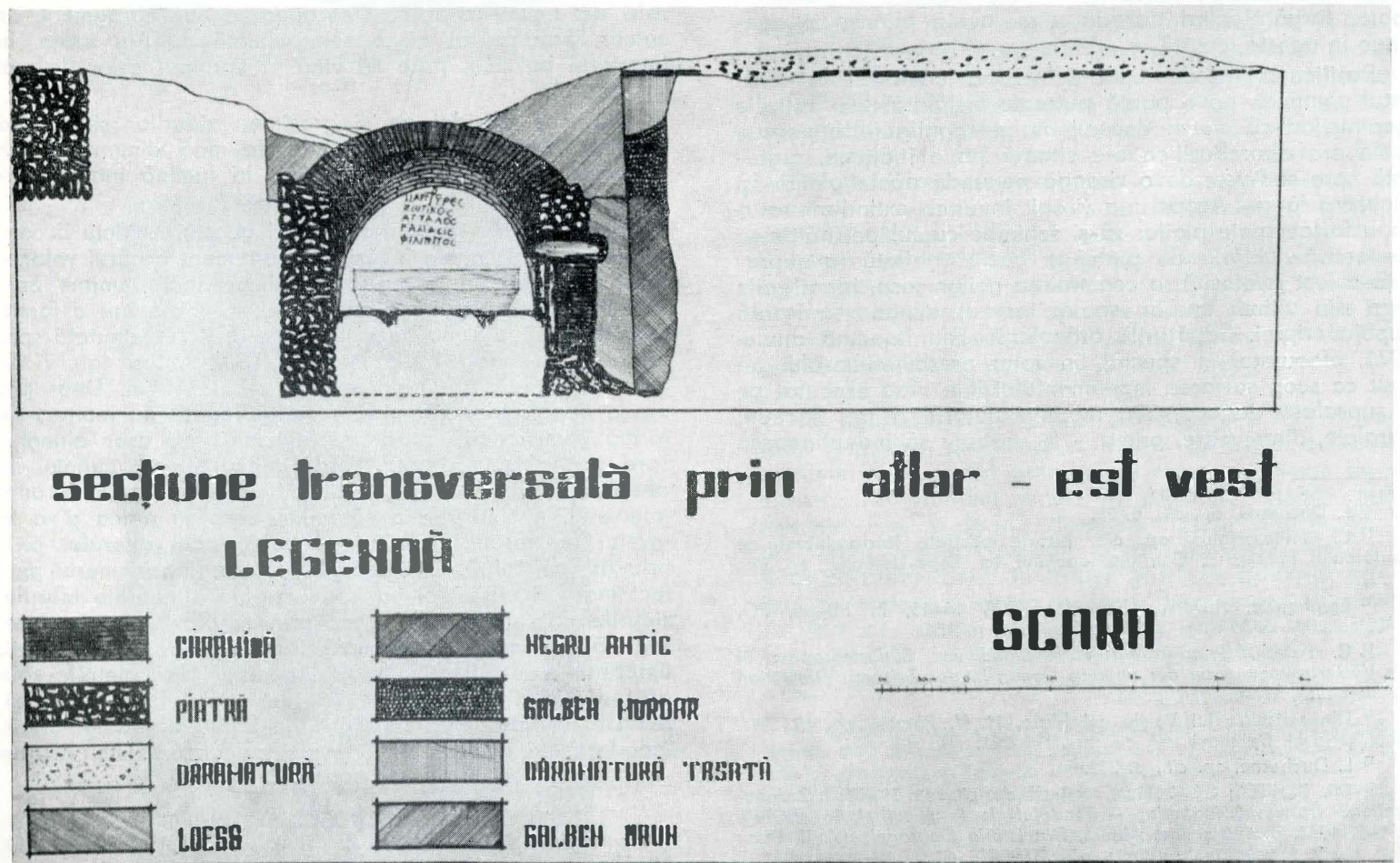

Fig. 4. Stratigrafia bazei observată pe peretele nordic și sudic al secțiunii I-a și pe cel nordic al secțiunii a II-a.

Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, II, București, 1943, p. 77). Reînceperea persecuțiilor religioase în anul 369 e.n. a provocat reacția împăratului Valens care-și adună armatele la Dunăre, silindu-l pe „regele” vizigot, aflat în fața unei noi conjuncturi politice — acțiunea grupării Fritigern-Alaviv, în interior și primejdia hunilor dinspre răsărit — să ceară pace, acceptînd propaganda arianismului printre supușii săi (I. Barnea, *op. cit.*, p. 398).

Fig. 5. Secțiune transversală prin altar (est-vest).

Printre primii misionari creștini în lumea germanică, care au predicat arianismul la nordul Dunării, au fost cei din Pont și Cappadocia, luați prizonieri în urma invaziilor gotice din vremea lui Valerian și Gallienus¹⁰. Dintre aceștia s-a ridicat după aproape o generație, Wulfila, rînduit de capii bisericii din Imperiu „Episcop al creștinilor ce trăiau atunci în țara Getică”¹¹. După retragerea lui Wulfila și a prozelitilor săi la sudul Dunării, un nou val de misionari pătrund în *Barbaricum*. Printre ei se numără Audius, despre care Epiphanius relatează că a pătruns departe în Gothia, convertind mulți barbari și întemeind mănăstiri¹². După moartea sa, audienii au trecut în Imperiu stabilindu-se la Calcis, în Balcani, sau în Orient (Siria)¹³.

Un loc deosebit în răspîndirea creștinismului printre barbari l-au avut misionarii ortodocși ai căror reprezentanți de seamă au fost Sava Gotul și Nicetas Romanul, martirizați în timpul persecuțiilor lui Athanarich din anul 372 e.n.¹⁴.

Creștinismul însemna amestecul Constantinopolului în treburile interne ale goților și Athanarich l-a tratat ca atare, persecutînd și alungînd din Gothia pe creștini, fără a face vreo distincție între audieni, arieni sau ortodocși. Retrasede în Imperiu, grupurile creștinate de la nordul Dunării au transportat probabil în refugii lor și o parte din corpurile neînsuflite ale celor căzuți pentru credință, a căror viață plină de privațiuni, încununată de martiriu, le dădea aureolă de sfinți în fața creștinilor din Imperiu, în amintirea cărora persecuțiile de la începutul secolului IV e.n. mai dăinuiau încă. Trupurile martirilor au fost introduse în morminte simple, uneori comune, deasupra cărora s-au ridicat apoi cripte și bazine care aveau să cinstească an de an memoria celor căzuți, ale căror rămășițe pămîtene, îngropate sub altare, sfințeau și dădeau numele acestor lăcașuri. Căci fiecare biserică își onora martirii și sfinții, aniversările acestora fiind, în mod natural, numai sărbători locale¹⁵.

În acest context cultural-istoric considerăm că trebuie plasată excepționala descoperire a bazilicii cu *martyricon*, îngropat sub pardoseala presbyterium-ului, din comuna Niculițel, județul Tulcea.

Localitatea aflată la cîțiva kilometri de linia Dunării, în apropierea anticului Noviodunum, într-o mică depresiune a dealurilor Niculițelului, este cunoscută specialiștilor datorită unor vestigii arheologice care îmbracă o perioadă foarte largă, făcînd dovada unei locuiri intense și continue în aceste locuri¹⁶.

Bazilica a fost descoperită în zona locuibilă din nord-estul comunei, pe o pantă puternic înclinată. Din spusele localnicilor, cu cîteva decenii înainte configurația acestui teren era alta. Bazilica era situată pe o înălțime, protejată spre sud-vest de o viroagă pe unde apele ploilor își făcuseră făgaș. Acoperirea viroagii în urma extinderii satului a forțat apele ploilor să-și schimbe cursul pe înălțimea respectivă. Zidăria de piatră a bazilicii aflată la suprafață a fost refolosită la construirea noilor case, iar viiturile mari din ultimii ani au spălat terenul, scoțînd la iveală cupola criptei. Săpăturile arheologice din toamna anului 1971, efectuate, în special, în zona presbyterium-ului au avut ca scop salvarea monumentului. Ele s-au executat pe o suprafață de cca. 200 mp cu ajutorul a trei secțiuni paralele, dintre care, prima – S₀, trebuia să îndeplinească

funcția de canal de scurgere a apelor în cazul unor eventuale ploi. Secțiunea a doua – S₁, trebuia să lămurească situația criptei, poziția ei în cadrul bazilicii ca și conținutul acesteia. Cea de-a treia secțiune – S₂, urma să stabilească dimensiunile bazilicii ca și o serie de probleme stratigrafice (fig. 1). Terenul a fost secționat adînc, în unele porțiuni pînă la 3,60 m, datorită criptei, a cărei monumentalitate și poziție impuneau acest lucru.

Din punct de vedere stratigrafic, situația este următoarea: sub un strat vegetal superficial, de cele mai multe ori inexistent, urmează pămîntul viu antic, de culoare galben închis cu nuanțe brune, perforat în mai multe locuri de gropi adînci umplute de gunoaie aruncate de sătenii care și-au ridicat casele cu pămîntul și piatra scoase din locurile respective. În acest strat de pămînt s-au înfipt temelii bazilicii creștine pînă la adîncimea de 1,50 m. Dedesubt se află loess-ul în care constructorii au zidit *martyricon*-ul (fig. 4). Deasupra, podeaua bazilicii a fost pardosită cu cărămidă romană, de formă patrată (30×30×2,5 cm), așezată mozaical ca pe o tablă de șah (fig. 2). Temeliile bazilicii ca și pereții criptei au fost realizate din piatră locală – calcar negru de Guttenstein, extras din carierele Niculițelului – prinsă cu mortar din var, nisip și cărămidă pisată. La construcția criptei a fost folosit și calcarul cretacic adus din carierele Babadagului. În stadiul actual al cercetărilor, bazilica de la Niculițel apare sub forma unui edificiu regulat, dreptunghiular, cu trei nave și cu o absidă orientată NNE 60°¹⁷ (fig. 1). Absida este de formă semicirculară, cu o deschidere interioară de 6 m. Temeliile sale au o grosime de 0,92 m, fiind construite din pietre prinse cu mortar în sistemul *opus incertum*. Pe ambele fețe, pînă la bază, se observă o tencuire superficială. La bază, pietrele au fost așezate direct în pămînt, în poziție oblică sau verticală. Zidurile laterale, surprinse parțial, cel sud-estic fiind distrus de o groapă modernă, iar cel nord-vestic situîndu-se în canalul de scurgere, indică bazilicii un spațiu interior de 12,30 m. Două temelii subțiri, reprezentînd 1/2 din grosimea zidurilor exterioare, prinse organic pe o lungime de 0,30 m de partea interioară a zidurilor laterale ale absidei, delimitau nava centrală a naosului, pe o lățime de 7,50 m, de navele laterale, late de 2,40 m fiecare.

Distrugerea bazilicii pînă la temeliile nu ne permite astăzi decît să presupunem coloane sau pilăstrieri care continuau cele două temelii subțiri, delimitînd navele laterale de nava centrală. Descoperirea unui fragment de calcar, ornamentat cu o semipalmă cu trei brațe, în interiorul bazilicii, pare să vină în sprijinul celor de mai sus (fig. 6).

Mărimea absidei ca și grosimea zidurilor și lățimea bazilicii, presupun o construcție de mari dimensiuni, ce urmează a fi scoasă în întregime la lumină într-o campanie viitoare.

Elementul cel mai interesant al acestui edificiu îl constituie însă cripta, ea însăși un monument a cărui valoare istorică depășește granițele fostei provincii romane Scythia Minor. Construită direct în loess, cripta are o formă ușor trapezoidală, cu baza mare de 3,70 m, orientată spre interiorul absidei, baza mică de 3,40 m și latura de 3,50 m; pereții au înălțimea de 2,25–2,30 m. Deasupra are o cupolă de cărămidă rostuită legată cu mortar, de formă emisferică, cu diametrul de 3 m, ușor alungită spre sud-vest, în dreptul intrării. Pe mijlocul cupolei se afla un vîrf tronconic, actualmente distrus în urma unei intervenții nechibzuite a sătenilor, care se ridica pînă la nivelul pardoselii, indicînd probabil locul altarului propriu-zis (prestolul). O linie dreaptă imaginară unește perfect marginile absidei cu vîrfurile cupolei. Pe toate laturile, zidurile criptei se prelungesc prin timpiane semicirculare, ale căror dimensiuni variază (fig. 2). Deasupra intrării, timpanul a fost ușor avariat din antichitate, pietrele sale găsindu-se în pămîntul umblat din fața intrării în criptă. Aceasta, situată spre sud-vest, de formă dreptunghiulară, încadrată de blocuri masive de calcar cretacic, lucrate

¹⁷ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 185; mai recent, Dinu Theodorescu, *L'édifice romano-byzantin de Callatis*, în „Dacia”, N.S.VII, 1963, pp. 284–285, fig. 16.

¹⁰ L. Duchesne, *op. cit.*, p. 29.

¹¹ Cf. Philostorgius, *op. cit.*, pasaje păstrate într-o lucrare a patriarhului Photius al Constantinopolului (cf. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 77).

¹² Epiphanius, *Adversus haereses*, LXX, 14–15, în Migne, PG, t. 42, col. 369–373; cf. și V. Pârvan, *op. cit.*, p. 156.

¹³ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropas: III Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraclius*, Wien, 1928, p. 58.

¹⁴ Din scrisorile lui Vasile cel Mare, cf. V. Pârvan, *op. cit.*, loc. cit. V. și la H. Delehaye, *op. cit.*, pp. 216–221.

¹⁵ L. Duchesne, *op. cit.*, p. 273.

¹⁶ CIL, III, 7520; CIL, 7611; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 39–40; I. Barnea, *Șantierul Garvăn (Dinogetia) – Sondajul de la Niculițel*, în „SCIV”, V, 1–2, 1954, p. 186 și urm.; Idem, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, Buc., 1968, *De la Dioclețian la Valens*, p. 393 și 476.

Fig. 6. Fragment de calcar ornamentat cu palmetă cu trei brațe descoperit în dărămăturile bazilicii.

Fig. 7. Vedere laterală a criptei cu intrarea zidită.

Fig. 8. Detaliu al intrării înainte de scoaterea zidăriei.

Fig. 9. Intrarea în criptă după înlăturarea zidăriei de cărămidă

cu șpițul, a fost găsită perfect blocată și tencuită (fig. 11). O platformă construită din pietre și cărămidă fragmentară, legate cu mortar, formau o pantă care cobora din dreptul intrării pînă la nivelul bazei zidurilor criptei. Pămîntul răscolit în dreptul acestei platforme dovedește că a existat un spațiu liber în fața intrării care, după blocarea acesteia, a fost acoperit pînă la nivelul pardoselii de cărămidă a presbyterium-ului situat deasupra criptei. În momentul deschiderii criptei, s-a observat că spațiul intrării fusese zidit în antichitate cu cărămizi identice celor folosite la pardoseala bazilicii, așezate orizontal între straturi groase de mortar, după ce, în prealabil, intrarea propriu-zisă fusese blocată cu o lespede din calcar cretacic prinsă în pene (pietricele și fragmente de cărămidă cu mortar), iar în blocurile laterale s-au introdus 4 sigilii de fier prinse în plumb (fig. 9). Lespedea era așezată în poziție verticală și se sprijinea jos pe prima treaptă a unui prag din aceeași rocă, prinsă în mortar, lucrat în trei trepte, situat cu baza spre exterior, în așa fel încît deblocarea intrării presupunea în primul rînd înlăturarea lui¹⁸ (fig. 12). Sub prag, într-o mică porțiune de arsură, a fost găsită o monedă, element deosebit de prețios pentru datarea construcției de la Niculițel. După îndepărtarea lespezii, s-a creat posibilitatea pătrunderii în interiorul criptei, printr-o deschidere de formă cvasi-pătrată de 0,69×0,79 m (fig. 11). Camera mortuară, pardosită cu trei lespezi mari de calcar cretacic, se afla situată cu aproximativ 0,90 m deasupra bazei criptei. Pardoseala are forma unui dreptunghi ușor neregulat, cu laturile, spre nord-est=2,28 m, spre sud-vest=2,30 m, spre nord-vest=2,37 m, și spre sud-est=2,38 m. Pereții camerei mortuare au un aspect semicircular, realizat prin ridicarea bolții de cărămidă din interiorul criptei – cele 4 arce ale sale pornind din cele 4 colțuri ale încăperii¹⁹ (fig. 10). Spațiul liber, de formă semicirculară, a fost tencuit cu var și nisip, iar arcadele pereților au fost mărginite cu două benzi: una roșie, vopsită cu ocră, de 0,05 m și alta albă, cu var, de 0,06 m grosime. Înălțimea pereților variază: 1,41 m N-E; 1,37 m S-V; 1,40 m N-V și 1,45 m S-E.

Pe pardoseala de lespezi a încăperii a fost construită lada mortuară din scînduri subțiri de brad de 0,015 m grosime. Forma lăzii pare a evidenția un sistem de construcție nemaiîntilnit astăzi în practica rituală creștină. Aparent, are o formă dreptunghiulară. Reprezintă însă un dublu trapez, fiecare latură, realizată dintr-o singură scîndură, fiind un trapez prins de celelalte trei prin cozi de rîndunică în așa fel încît, dacă baza mică a uneia se află jos, latura opusă are baza mică în sus (fig. 14). Colțurile lăzii au fost prinse în colțari din tablă de aramă

¹⁸ Lespedea are următoarele dimensiuni: 1,17 m lungime, 0,69 m lățime, 0,12 m grosime, iar pragul: 0,45 m lungime, 0,40 m lățime, 0,13 m grosime sub lespede și 0,23 m grosime la bază.

¹⁹ Sistemul de construcție este cunoscut și folosit și astăzi; a se vedea Aurelian Tănăsescu, *Perspectiva – Probleme*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1971, cap. VIII, § 2, *Perspectiva axonometrică oblică și centrală*, p. 251, fig. 32.

bătută în ținte. De asemenea, mici plăcuțe de aramă, bătute în ținte, prindeau mijlocul fiecărei laturi de fundul lăzii²⁰.

Spre intrare și în partea opusă acesteia, latura nord-estică și cea sud-vestică se continuau prin două frontoane triunghiulare, cu înălțimea de 0,24–0,25 m, prinse între ele prin 4 scinduri așezate longitudinal și bătute în cuie de lemn, constituind un fel de capac al lăzii mortuare. În exterior scindurile lăzii, ca și frontoanele, au fost decorate cu linii dispuse în rețea romboidală.

Această ladă a servit ca mormînt colectiv, adăpostind scheletele a 4 martiri ale căror nume au fost incizate, cu litere grecești, în tencuiala peretelui din dreapta intrării (fig. 15). Destul de prost conservate, datorită mediului alcalin, creat de pardoseala calcaroasă care a distrus și fundul lăzii mortuare, osemintele și-au păstrat ordinea lor anatomică, evidențiind o înhumare în poziție orizontală, pe spate, cu picioarele înainte și capetele spre intrare. Mormîntul fiind deranjat cu ocazia unei săpături făcute de săteni, înainte de intervenția noastră, numai două din cele patru schelete au fost găsite în stare mai bună. Se remarcă lipsa totală a elementelor vestimentare.

În partea superioară a pereților, din dreapta și din stînga lăzii, se găsesc două inscripții grecești cu semne incizate și vopsite cu roșu. Literele au înălțimea de 7–8 cm și lățimea de 4,5–6 cm. Pe peretele din stînga, sub monograma lui Hristos, reprezentînd o cruce simplă cu P prins de partea superioară a brațului vertical, stă scris: μαρτύρες Χριστού (fig. 13), iar pe peretele din dreapta, sub o cruce asemănătoare, dar de dimensiuni mai mari, numele celor patru martiri: † μαρτύρες Ζώτικος, Ἀτταλος, Καμάσις, Φίλιππος (fig. 15). Se observă poziția înclinată spre dreapta a celor două inscripții, dată de spațiul semicircular al pereților, remarcîndu-se formele lunare ale literelor epsilon și sigma și mai ales caracterele cvasi-cursive ale literelor my, lambda, alpha și omega.

Prezența bazilicii creștine cu martyricon la poalele dealurilor Niculițelului într-o zonă cîndva împădurită, din teritoriul mării cetăți a Noviodunumului, ridică cîteva pro-

bleme pe care vom încerca să le soluționăm, în măsura în care ne-o vor permite materialele de care dispunem, fără pretenția de a le epuiza.

În primul rînd trebuie stabilit momentul ridicării edificiului paleocreștin de la Niculițel ca și raportul cronologic dintre bazilică și criptă; apoi, trebuie precizat momentul martirajului.

În privința încadrării cronologice a monumentului, dispunem de cîteva elemente prețioase. Tipul de bazilică cu trei nave, cu, sau fără nartex, este întilnit frecvent în Scythia Minor, în cursul secolelor IV–VI e.n., la Histria²¹, Tomis²², Noviodunum²³, Tropaeum Traiani²⁴, Chiosé – Aidin²⁵, Troesmis²⁶ și Beroe²⁷, ca și la Iatrus²⁸, în nordul Bulgariei.

²⁰ Părțile laterale ale lăzii mortuare au înălțimea de 0,24–0,25 m; latura nord-estică are baza mare (sus) = 1,40 m și baza mică de 1,30 m; latura sud-vestică are baza mică (sus) = 1,44 m și baza mare de 1,52 m; latura nord-vestică are baza mare (sus) = 1,98 m și baza mică de 1,76 m; latura sud-estică are baza mică (sus) = 1,78 m și baza mare de 1,83 m.

²¹ „Histria”, I, p. 155 și urm.; I. Barnea, *Nouvelles considérations sur les basiliques chrétiennes de Dobroudja*, în „Dacia”, XI–XII, 1945–1947, p. 228; Idem, *op. cit.*, p. 474.

²² A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1966.

²³ I. Barnea, B. Mitrea și N. Angheliescu, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în „Materiale”, IV, 1957, pp. 162–165 și „Materiale”, V, 1959, pp. 464–468.

²⁴ V. Părvan, *Tropaeum*, p. 180 și urm.; I. Barnea, *Nouvelles Considérations...*, *op. cit.*, p. 226; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 342.

²⁵ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 343.

²⁶ J. Zeiller, *op. cit.*, p. 197; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 480.

²⁷ Bazilica cu criptă de la Beroe nu a fost încă publicată; informația ne-a fost furnizată de Petre Aurelian, autorul săpăturii, căruia îi mulțumim pentru amabilitate.

²⁸ Teofil Ivanov, *Das Limeskastell IATRUS, Zwei altchristliche Basiliken des 4–6 Jahrhunderts in Sektor III, Klio, Beiträge zur alten Geschichte*, Akademie Verlag-Berlin, 1964, pp. 155–157, Pl. I și fig. 21–22, 25–26.

Fig. 10. Sistemul de ridicare a bolții de cărămidă, din interiorul criptei.

Fig. 11. Intrarea în criptă văzută din interior.

Fig. 12. Interiorul criptei văzut de la intrare.

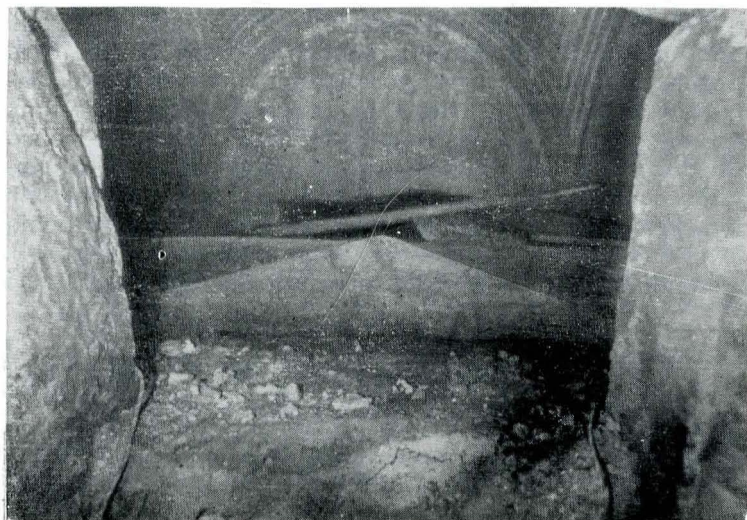

Fig. 13. Inscripția din stînga intrării.

Nartexul este caracteristic bazilicilor creștine începînd cu sec. V e.n.²⁹. Întrucît zona intrării în bazilică nu a putut fi investigată, pe baza acestui element nu se poate face o încadrare cronologică mai restrînsă. Sistemul de construcție, folosirea mortarului din var și cărămidă pisată, limitează în timp ridicarea bazilicii pînă în secolul VI e.n.³⁰. Pardoseala de cărămidă romană, chiar în cazul unei refolosiri a acestui material, indică perioada romanității târzii. Decorul cu palmetă cu trei brațe, de pe fragmentul de piatră găsit în apropierea zidului care despărțea nava centrală de nava lateral-dreapta, apare pe o serie de monumente funerare de epocă romană, fiind preluat împreună cu alte elemente ornamentale de bazilica paleocreștină. Cantitatea relativ mare de sticlă spartă, dar mai ales fragmentele ceramice de pe pardoseala bazilicii ca și din pămîntul umblat din fața intrării în criptă, decorate cu striuri adînci sau cu caneluri mari, din pastă densă cărămizie acoperită cu angobă gălbuie, caracteristice sec. IV–VI e.n., vin în sprijinul încadrării monumentului în această perioadă (fig. 16). Numai prezența cîtorva fragmente ceramice de tradiție getică ar putea reprezenta un indiciu pentru o cronologie mai restrînsă – sec. IV – prima jumătate a sec. V e.n.

Apare însă evident, că între bazilică și criptă există o unitate perfectă. Folosirea acelorași materiale în cadrul unui sistem constructiv unitar, presupune construirea lor la aceeași dată, sau la momente foarte apropiate în timp.

Analiza inscripțiilor de pe pereții martyricon-ului, ca și maniera folosirii și decorării spațiului interior, ne oferă noi posibilități de datare. Folosirea spațiului interior, prin crearea unor pereți semicirculari, este specifică catacom-

belor paleocreștine, ca de altfel și maniera de a decora marginile arcadelor cu benzi colorate care uneori aveau doar rolul de a realiza un spațiu semicircular³¹. Crucea monogramată, în forma existentă pe pereții criptei, este întilnită pe o serie de monumente creștine din perioada romano-bizantină. Spre exemplu, apare pe inscripția lăncierilor din Ulmetum, în vremea lui Justinian³², pe un inel de proveniență necunoscută din sec. V e.n., aflat în Muzeul din Nantes³³, dar și în Egipt, pe un epitaf de la sfîrșitul sec. IV e.n.³⁴. Este însă caracteristică sec. IV–V e.n., după cum și scrierea este specifică aceleiași perioade, găsindu-și analogii pe teritoriul Scythiei Minor în inscripția funerară a juristului (νομικός), de origine siriană, Simplicius (Συμπλίκιος), înmormintat la Callatis împreună cu soția sa Meltis³⁵ și în inscripția tomitană dedicată „Fericultului Timotheus de către Dinias, de curînd luminat (=botezat) Enmanuil”³⁶, datată în sec. V e.n.³⁷. Asemănări pînă

³¹ Vezi Orazio Marucchi, *Manuale di archeologia cristiana*, Roma, 1923, p. 283 (Cim. di Callisto – sec. III e.n.), p. 288 (inceputul sec. IV e.n.), p. 303 (Cim. dei Santi Pietro e Marcellino – inceputul sec. IV e.n.), p. 318 (Cim. di Domitilla – sec. IV e.n.); A. Bellucci, *Le catacombe di Gaudio e di San Eufebio a Napoli*, in „Rivista di archeologia cristiana”, XI (1934), nr. 1–2.

³² Cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 423 și 514, fig. 20.

³³ Cf. F. Cabrol, H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, t. III-e, Paris, 1914, col. 1528.

³⁴ Ibidem, col. 1521.

³⁵ Inscriptia a fost datată în sec. V–VI e.n. Publicată mai întîi de Gr. Tocilescu, in „Archäologisch-epigraphische Mitteilungen”, Wien, XI, 1887, pp. 32–33, reluată apoi de I. Barnea in „Dacia”, I, 1957 (*Inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*), p. 284, fig. 7. Vezi, același, in *Din istoria Dobrogei*, II, p. 462 și 521, fig. 29.

³⁶ Cf. I. Stoian, *Tomitana*, București, 1963, p. 217, pl. LXXII, fig. 1.

³⁷ În cazul în care acceptăm că Timotheus din inscripție e una și aceeași persoană cu episcopul din Tomis care participă în 431 e.n. la Conciliul din Ephes. Vezi R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 322–323.

Fig. 14. Lada mortuară cu cele 4 schelete așezate în poziția orizontală.

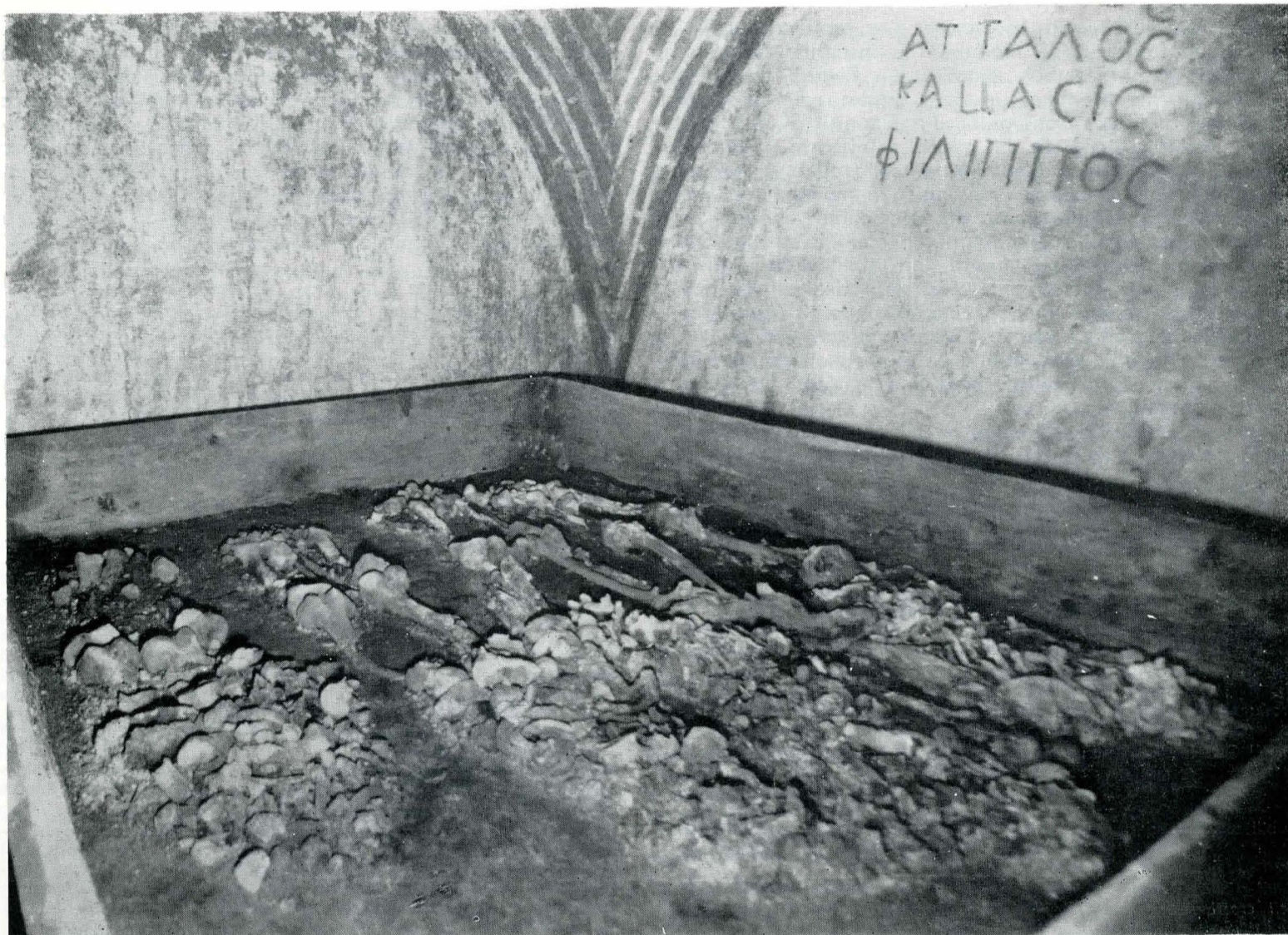

Fig. 15. Inscripția din dreapta intrării.

la identitate întâlnim în secolul IV e.n. pe teritoriul Italiei, pe un fragment de marmură cu inscripție funerară, descoperit în catacombele iudeilor din Roma³⁸ ca și pe două fragmente ale unei inscripții creștine din imediata vecinătate a criptei Caneforilor din cimitirul Sf. Callist³⁹. De asemenea, inscripțiile din cripta niculițeană își găsesc analogii și în *Cronica alexandrină*, concepută la sfârșitul sec. IV e.n.⁴⁰. În plasarea cronologică a momentului construirii bazilicii cu martyricon de la Niculițel ne este de un real folos moneda descoperită în condiții stratigrafice neîndoielnice. Găsită sub pragul intrării, dovedește că a fost pusă intenționat cu prilejul ofiterii unei slujbe religioase, în momentul blocării criptei. Puternic corodată, de dimensiuni reduse (diam.=1,2 cm; greut.=0,8769 gr), cu o cruciuliță abia perceptibilă pe revers moneda permite o determinare aproximativă, în a II-a jumătate, sau mai precis la sfârșitul sec. IV e.n.⁴¹.

Așadar, mărturiile arheologice de care dispunem plasează ridicarea bazilicii cu criptă îngropată la sfârșitul sec. IV și începutul sec. V e.n.

Într-o recentă comunicare ținută la Constanța, cu ocazia sesiunii științifice „Pontica '71”⁴², plasam această con-

strucție în prima jumătate a sec. V e.n., într-o perioadă corespunzătoare incursiunilor de pradă ale hunilor din timpul slabei domnii a împăratului Teodosiu al II-lea. Fără a exclude definitiv această posibilitate, vom încerca să definim și conținutul lăzii mortuare. Cele două inscripții precizează că sîntem în fața a 4 martiri, ale căror nume, comune de altfel, ne par cunoscute. Zotikos, Attalos, Philippos sînt antroponimice destul de frecvente în lumea elenistică⁴³. Kamasis este întâlnit în onomastica microasiatică în forme asemănătoare⁴⁴, cea mai apropiată

⁴³ Zotichos din Byzanț este pomenit în inscripția din Tomis a lui Aurelius-Sozomenos, datînd din epoca Severilor, cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 186 și I. Stoian, *op. cit.*, p. 208, pl. LXIII. Un arhitect (Τεχνιτης) Zotichos apare într-o inscripție deasupra porții de intrare a unei biserici creștine din Dâna (nordul Siriei) – anul 483 e. n., cf. *Inscriptions grecques et latines de la Syrie (IGL SYR)* II, 1939, pp. 272–273, nr. 490. Un gladiator din Tomis, pe nume Attalos, este pomenit într-o inscripție de la Palazu (Constanța), cf. I. Stoian, *op. cit.*, p. 200, Pl. LIII, fig. 1, cu toată bibliografia la subsol. Attalos din Callatis „a deținut în mod strălucit, prima magistratură”, cf. I. Stoian, *op. cit.*, p. 106, pl. XXIII, a doua jumătate a sec. II e. n. (Cf. Gr. Tocilescu, în *AEM*, XI, 1887, p. 43, nr. 56 și V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorie”, s. II, t. 39, pp. 51–90).

Ata... (Atalus) apare și într-o inscripție creștină din Dalmația – v. *CIL* III, Supplementum, p. 1540, nr. 8901; în această formă s-ar putea să fie turanic, ca cel publicat de V. Pârvan în *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Buc. 1911, p. 63 (Atala fiul lui Tzeiuc). Un preot Attalos participă în 325 la Conciliul din Niceea, iar în 381, el sau altul cu același nume este prezent la Conciliul arian de la Aquileea (cf. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 130 și 336). Philippos apare în Siria pe soclul de marmură al unei statui dedicată lui și tatălui său, în sec. II e. n., cf. *IGL SYR*, t. IV, nr. 1 302, p. 54, Paris, 1955, iar în Dobrogea pe un sarcofag de calcar de la Mangalia, publicat de C. Ionomu în „Pontica”, II, 1969, *Noi monumente paleocreștine la Mangalia*, p. 84, fig. 3 – sec. IV e. n.

⁴⁴ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, pp. 211–212, § 514–1 (καμκα f.), 514–2 (καματη f.) și § 515 (καμκα f.) – Galatia; Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertums – Wissenschaft*, vol. X, 1919, col. 1841 – Kamisa = Castel în Cappadocia; Dinu Theodorescu, *op. cit.*, p. 283 – pentru biserica Koimesis din Niceea, ridicată în sec. VI e. n.

³⁸ I. B. Frey, *Inscriptions inédites des catacombes Juives de Rome*, în „Rivista di archeologia cristiana”, V (1928), nr. 3–4, p. 296, II.

³⁹ Francesco Fonari, *Cimitero di S. Callisto, Regione dei Canefori*, în „Riv. di arch. crist.”, IV (1927), nr. 1–2, pp. 21–23.

⁴⁰ Cf. F. Cabrol, H. Leclercq, col. 1547–1553, unde se dau și reproduceri din papirus, după „Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften”, T. LI, pl. VI, recto și verso.

⁴¹ Oct. Iliescu, de la Cabinetul numismatic al Academiei R.S.R., a încadrează printre emisiunile monetare dintre 350–400 e.n.; Gh. Poenaru-Bordea, de la Secția de numismatică a Institutului de arheologie din București, face o determinare mai restrînsă, introducînd-o, cu probabilitate, printre monedele de tip CONCORDIA AUG sau AVGGG, cu cruce pe revers, din perioada anilor 395–408 e.n. Amînduora le mulțumim pentru amabilitate.

⁴² Comunicarea intitulată *Considerații preliminare asupra bazilicii creștine din satul Niculițel (jud. Tulcea)* va apărea în revista Muzeului de arheologie Constanța, „Pontica”, V.

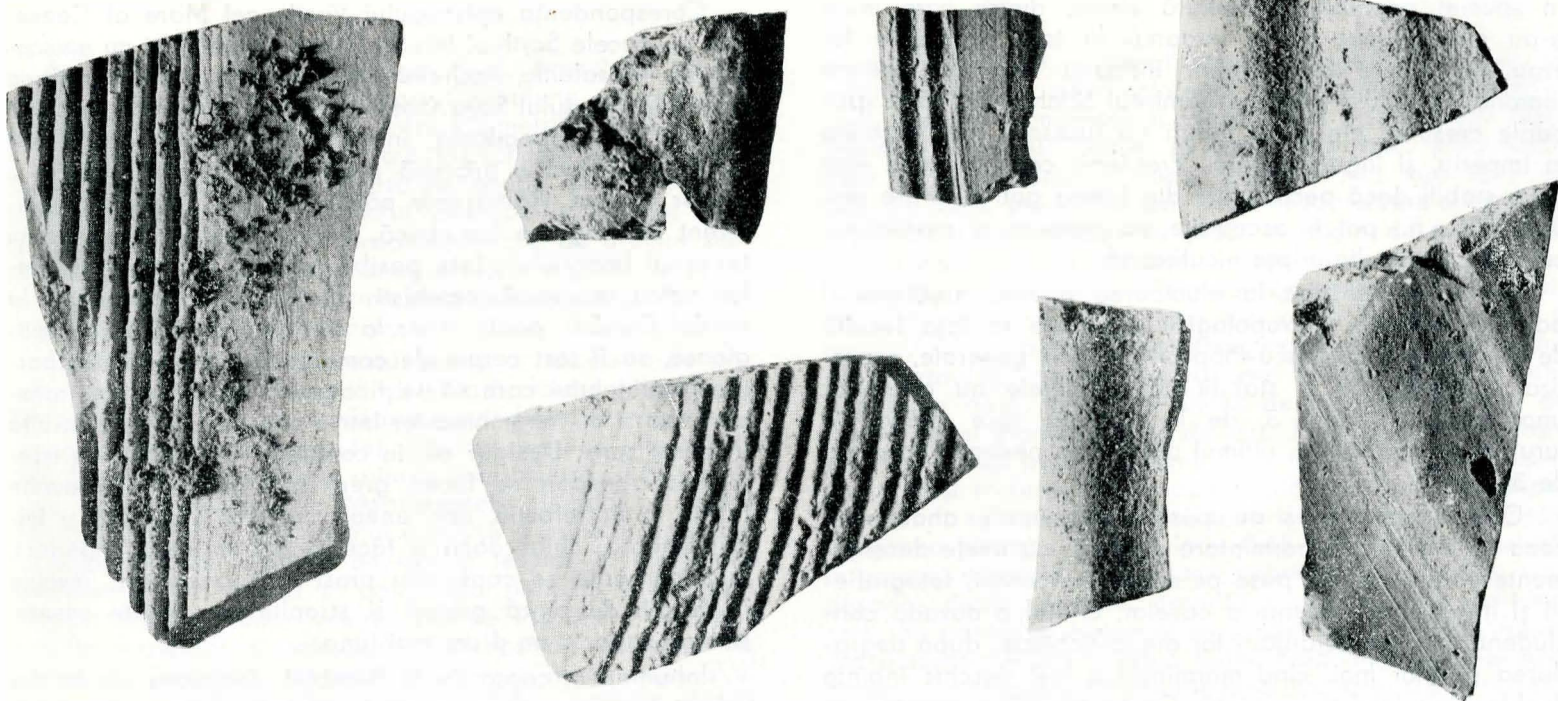

Fig. 16. Ceramică romană de sec. IV-VI e.n.

fiind Amasis⁴⁵. O formă latinizată a numelui (=Camasius) apare pe două inscripții votive, creștine, descoperite în Termele lui Diocletian, datînd din sec. IV e.n.⁴⁶. Dacă concluzia noastră referitoare la construirea bazilicii la sfîrșitul sec. IV și începutul sec. V e.n. este justă, momentul cînd a survenit decesul celor 4 martiri aflați în cripta niculițeană trebuie căutat în cursul sec. IV e.n.

În acest sens am putea folosi ca punct de plecare persecuțiile creștinilor din anul 319 e.n. inițiate de Licinius, cu care ocazie două din textele hagiografice mai demne de crezare, și anume *Martirologiul ieronimian* și *Sinaxarul constantinopolitan*, amintesc printre martirii Noviodunului pe un anume Philippos, ucis prin decapitare la 4 iunie 319 e.n.⁴⁷. De asemenea, *Sinaxarul din Constantinopol* pomenește de decapitarea, la 13 septembrie 319 e.n., la Tomis de astă dată, a unui oarecare Zotikos, împreună cu alți șase martiri⁴⁸. Uneori cu formula „*et aliorum numero...*”, au fost incluși mulți martiri, rămași necunoscuți, printre care eventual i-am putea încadra și pe ceilalți doi.

Un alt moment cînd ar fi putut avea loc martirizări este legat de domnia lui Iulian Apostatul. Revenirea la cultele păgîne în timpul acestui mare admirator al operelor antichității nu a însemnat însă inițierea unei prigoane împotriva creștinilor. Tot timpul domniei sale Iulian Apostatul

a manifestat o atitudine ponderată față de creștini⁴⁹. Istoria consemnează cîteva masacre, provocate de reacția păgînă față de preoții urîți de populație, cum a fost cazul episcopului George din Alexandria, ucis la 25 decembrie 361 e.n., dar numai 5 execuții capitale aprobate de împărat: a preotului Vasile din Ancyra, (Sozomenos, V, 11), a soldatului Emilianus la Durostorum și a creștinilor Macedonius, Theodulos și Tatian din Meros, în Phrigia (Socrate, III, 15; cf. Sozomenos, V, 11)⁵⁰. Desigur că reacția păgînă ar fi putut provoca și moartea unor creștini din nordul Dobrogei, în cazul în care aceștia, deținînd funcții de conducere în aparatul bisericesc, ar fi devenit nepopulari, ceea ce este exclus deoarece nu i-am mai fi întîlnit cinstiți la Niculițel. Dar, pe lângă faptul că lipsesc mărturii referitoare la maltratarea creștinilor din Scythia Minor în timpul lui Iulian Apostatul, lipsesc total elementele vestimentare, într-o vreme în care propaganda creștină care provocase transformări lente dar sigure în ritul și ritualul de înmormîntare al populațiilor din imperiu, menținuse însă o parte a inventarului funerar, ca simplu accesoriu al costumului, sau, în cazuri mai rare, ca omagiu suprem adus oamenilor ale căror merite sau rang erau cinstite de urmași⁵¹.

Și atunci, din nou, întrebarea legitimă: cine sînt martirii îngropați în cripta de la Niculițel și cînd a survenit decesul lor? Căci după Iulian Apostatul victoria creștinismului a fost definitivă și irevocabilă, iar Scythia Minor, cu vechile ei tradiții creștine, nu mai avea cum să dea martiri. Avangard al lumii romane în „*Barbaricum*”, Scythia Minor avea să îndeplinească și rolul de trambulină a creștinis-

⁴⁵ Cf. Louis Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, I-e partie, Paris, 1963, p. 535 = Amasis din Panticopeea și Amaseia = localitate.

⁴⁶ Orazio Marucchi, *op. cit.*, pp. 253-254 (Mus. Lat. I, 7, 12). Este vorba de o dublă inscripție, dedicată de un artist pe nume Camasius și de fiii sau elevii săi, sfinților martiri Papius și Mauros.

⁴⁷ C. Auner, *op. cit.*, p. 289; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 119; H. Delehaye, *op. cit.*, p. 273; R. Netzhammer, *Die christlichen Märtyrer am Ister*, Buc., 1938, p. 13.

⁴⁸ C. Auner, *op. cit.*, p. 248; Delehaye, *op. cit.*, p. 258-259; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 118.

⁴⁹ H. Delehaye, *op. cit.*, pp. 260-265; L. Duchesne, *op. cit.*, pp. 325-330; R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 12; I. Barnea, *op. cit.*, p. 392.

⁵⁰ L. Duchesne, *op. cit.*, pp. 330-336.

⁵¹ Edouard Salin, *La civilisation mérovingienne*, II-e partie, Paris, 1952, ed. A. et J. Picard et C, p. 226.

mului spre țara de dincolo de Dunăre „locuită de 12 seminții de barbari rățacitori care nu aflaseră pînă atunci cuvîntul Evangheliei”⁵². Și opera de catehizare a acestor seminții, dificilă prin însuși conținutul abstract al creștinismului, era plină de primejdii și privațiuni. Din Scythia Minor au plecat la nordul Dunării o serie de misionari, în special orientali de cultură elenă, dintre care mulți n-au mai apucat să se întoarcă în țară. Corpurile lor erau, fie cerute de prieteni influenți sau de biserica romană, fie aduse pînă pe pămîntul Scythiei de către grupurile creștine, ale căror locuri nu fuseseră încă stabilite în Imperiu, și îngropate aici. Problema care se pune este de a stabili dacă persecuțiile din lumea gotică dintre anii 369–372 e.n., pot fi acceptate ca moment al martirizării celor 4 creștini din cripta niculițeană.

Un aport deosebit la elucidarea acestei probleme îl aduc observațiile antropologice efectuate la fața locului de dr. Dardu Nicolăescu-Ploșor⁵³. În linii generale, expertiza antropologică a stabilit că scheletele au aparținut unor bărbați, primii 3, de la dreapta spre stînga, în jurul vîrstei de 50 ani, ultimul din stînga nedepășind vîrsta de 35 ani.

Cele 4 schelete și-au păstrat raporturile anatomice, ceea ce indică o înmormîntare primară, cu unele deranjamente care nu pot fi puse pe seama cercetării, fotografierii și înregistrării recente a oaselor, ci sînt o dovadă concludentă asupra deranjării lor din antichitate, după degradarea părților moi, cînd mormîntul a fost deschis înainte de blocarea intrării în criptă. Cu toată starea proastă de conservare a osemintelor, nu se observă urme de violență (amputări, tăieturi, torturări fizice traumatizante) care să fi provocat decesul. În schimb, toate scheletele prezintă reacții de osteoporoză și osteofitoză, de tipul tulburărilor tahice metabolice carentiale îndelungate, ce pot fi explicate printr-un mod de viață ascetic. Observațiile făcute la nivelul oaselor membrilor inferioare atestă, chiar și în lipsa craniilor, complet distruse, originea orientală a celor 4 martiri.

Așadar, rezultatele expertizei antropologice ne pun în posesia unor noi elemente care, coroborate cu datele istoriografice de care dispunem, pot evidenția un șir de concluzii primare.

Poziția anatomică a osemintelor exclude, din punct de vedere antropologic, de la început, ipoteza reînhumării. În acest caz, o înhumare directă care s-ar fi produs la începutul secolului al IV-lea, presupune o construcție premergătoare criptei. Or, cripta a fost construită direct din loess, la o dată foarte apropiată de ridicarea bazilicii și, în afară de pămîntul umblat din dreptul intrării, nu există nici o urmă care să probeze, în locul respectiv, o construcție mai veche. Lipsa elementelor care să ateste urmele unei morți violente exclude, de asemenea, posibilitatea identificării martirilor din cripta niculițeană cu cei decapitați la Noviodunum și Tomis în timpul lui Licinius. Dacă bazilica și cripta au fost construite la finele sec. IV, martirajul trebuie să fi survenit la o dată apropiată.

Concluziile antropologice referitoare la apartenența etnică a celor 4 martiri ca și la modul lor de viață, plin de privațiuni, cit și lipsa unor mărturii istorice sau hagiografice cu privire la eventualele martiraje survenite pe teritoriul Scythiei Minor, în timpul lui Iulian Apostatul, pe care izvoarele creștine cu siguranță le-ar fi înregistrat după moartea acestuia, ne îndeamnă să ne îndreptăm privirea spre lumea barbară de dincolo de Dunăre.

Este cunoscut faptul că persecuția creștinilor din teritoriile ocupate de vizigoți a culminat cu excesele din anul 372 e.n., cînd a fost înecat Sava Gotul împreună cu alți martiri „goți”⁵⁴ și au fost arși în schiturile lor o serie de creștini împreună cu călugării și preoții din locurile respective⁵⁵.

Corespondența episcopului Vasile cel Mare al Caesareei cu ducele Scythiei Minor, Iunius Soranus, și cu episcopul de Thesalonic, Ascholius, în legătură cu transportarea moaștelor Sfîntului Sava Gotul „din țara barbarilor de peste Dunăre” în Cappadocia, întreprinsă probabil pe la 374 e.n.⁵⁶, ne relevă o practică prezentă în lumea creștină a acelor vremuri. Rămășițele pămîntești ale romanilor, indiferent de originea lor etnică, erau aduse și îngropate în teritoriul Imperiului. Este posibil, așadar, ca trupurile celor patru misionari, catehiști sau călugări, martirizați la nordul Dunării, poate chiar la începutul persecuțiilor religioase, să fi fost cerute de comunitatea creștină din părțile Niculițelului care să se fi ocupat, de altfel, de transportarea și de înhumarea lor într-o criptă special construită în acest sens. Desigur că, în condițiile de atunci, un asemenea transport se făcea greu, timp în care cadavrele intrau în putrefacție, dar, uneori creștinii practicau și îmbălsămarea, chiar dacă o făceau într-un mod imperfect, încît corpurile se conservau prost⁵⁷. În orice caz, învelite în lînțolii de pînză groasă și stropite cu diferite esențe, puteau suporta un drum mai lung.

Înhumați în cripta de la Niculițel, deasupra căreia s-a ridicat bazilica paleocreștină în scopul venerării lor, martirii erau sărbătoriti în fiecare an în cadrul unor adunări solemne.

Putem presupune că martyricon-ul a fost de la început perfect închis, avînd deasupra masa altarului din presbyterium, situații asemănătoare întîlnindu-se la Roma⁵⁸ și la Xanten, pe Rinul inferior⁵⁹. La o dată ulterioară, poate după cîteva decenii chiar, atunci cînd părțile moi erau complet degradate, cu ocazia aniversării martirilor, cripta a fost deschisă pentru a o purifica de emanațiile cadavrelor. Este posibil ca atunci să se fi produs și o curățire a scheletelor din lada mortuară, din care cauză lipsesc cu desăvîrșire elementele vestimentare și unele oase prezintă deranjări din antichitate. Cu această ocazie, sub pragul intrării în criptă a fost pusă moneda care stabilește momentul *ante quem* al construirii monumentului paleocreștin de la Niculițel.

Zidită la loc intrarea în criptă, astupată cu pămînt zona intrării și refăcută pardoseala *presbyterium*-ului, bazilica și-a continuat existența pînă la o dată pe care nu o putem încă preciza, cînd noi vijelii s-au abătut asupra pămîntului dobrogean, îngropînd în ruine și uitare monumentele antichității.

⁵⁴ Vezi nota 14.

⁵⁵ Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 59. Populația creștină a unui sat, împreună cu preoții Werecka și Bratwins și cu călugărul Arpylas au fost arși de vii în biserica lor, la ordinul unei căpetenii gotice – Wingerich.

⁵⁶ Cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 246; I. Barnea, *op. cit.*, p. 398.

⁵⁷ O. Marucchi, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁸ J. Ruyschaert, *Un problème d'identification d'ossements provenant des fouilles vaticanes*, în „Revue d'Histoire ecclésiastique”, Université Catholique de Louvain, t. LXII, nr. 3–4, 1967, p. 758. Autorul se referă la un sarcofag, în parte refăcut în epoca constantiniană, care se găsea direct sub pavimentul *presbyterium*-ului, datînd clar din epoca în care acesta a fost amenajat.

⁵⁹ G. P. Kirsch, *Scoperta di una chiesa cimiteriale del V secolo in un cimitero cristiano antico a Xanten sul Reno*, în „Riv. di archeologia cristiana”, XI (1934), nr. 3–4. Deasupra mormîntului a doi ostași din garnizoana cetății Colonia Traiana, martirizați în timpul lui Diocletian (probabil), în sec. IV a fost construită o încăpere sacră, iar în sec. V, aceasta a devenit nucleul unor biserici succesive, ridicate în locul respectiv, pe o perioadă de aproape un mileniu.

⁵² Macarios din Magnesia, cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 244.

⁵³ Expertiza antropologică s-a făcut după terminarea lucrărilor Sesiunii științifice de la Constanța. În „Considerații preliminare...” am fost lipsiți de această contribuție prețioasă, pentru care îi mulțumim dr. D. Nicolăescu-Ploșor, ca și pentru amabilitatea și promptitudinea cu care ne-a ajutat, și pentru interesul științific manifestat față de această descoperire.